

Maria Szymańska

Akademia Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Wychowaniu, Wydział Pedagogiki

Uczeń jako podmiot i przedmiot działalności nauczyciela

The Pupil as a Subject and Object of a Teacher's Activity

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

podmiot, przedmiot, uczeń, nauczyciel, działalność nauczyciela

Podjęmowany w artykule temat podkreśla znaczenie antropologiczno-aksjologiczne i pedagogiczne oraz podmiotowe budowania relacji z uczniem, a także traktowania go jako podmiot i przedmiot oddziaływań wychowawczych, dydaktycznych itd. W kontekście podejmowanej problematyki pojawia się także specyficzne rozumienie przedmiotowego odniesienia do osoby, które niczego jej nie umniejsza jako wartości najwyższej. Analizując zagadnienie podmiotowości, nie można pominąć znaczenia norm i zasad moralnych stanowiących podstawę postępowania nauczyciela wobec ucznia. Są one budowane na fundamencie aksjologicznym, reprezentują określoną koncepcję wartości, hierarchię i ich system uznawany przez nauczyciela, który w swojej relacji z uczniem w mniejszym bądź większym stopniu kieruje się własnym światopoglądem moralnym. Można więc stwierdzić, że stosowane przez niego normy i zasady moralne wyrażają jego realną postawę moralną wobec wartości, wskazują na jakość wartościowania dokonywanych wyborów i podejmowanych decyzji. Dlatego też na podstawie stosowanych przez niego norm i zasad moralnych można ocenić, czy dane postępowanie ma wymiar podmiotowy oraz czy sięga źródła podmiotowości jego sprawcy i twórcy, który w sposób podmiotowy odnosi się do przedmiotu swoich działań, czyli ucznia. Rozumienie przedmiotowego traktowania ucznia nie deprecjonuje jego godności. Do opracowania przedstawionego materiału zastosowano metodę analityczno-syntezy i heurystyczną. Jest odpowiedzią na problem badawczy zawarty

w pytaniu: Jak przedstawia się rozumienie podmiotowo-przedmiotowego traktowania ucznia z perspektywy antropologiczno-pedagogicznej zdeterminowanej aksjologicznie? Odpowiedź na nie znajduje wyraz w analizie podejścia podmiotowego i przedmiotowego do ucznia w działalności nauczyciela budującego osobową relację z uczniem.

KEYWORDS **ABSTRACT**

subject, object,
pupil, teacher,
teacher's activity

The matter of subjectivity in a teacher's attitude to students who are treated as subjects and objects reveal anthropological, axiological and pedagogical points of view. The article aims to show these points of view in the subjective building of the relationship between teacher and pupil who is the subject-object of upbringing, didactic etc. activities oriented towards him/her. This context elicits the specific meaning of object reference to a person who does not lower her values – the highest one among others. It stresses the necessity of hard work upon both teacher's and students' moral character that is grounded in values and virtues. That is why, analyzing the issues of subjectivity, one cannot omit the meaning of moral norms and principles fundamental to a teacher's acts which are directed to a pupil. These acts of doing express the teacher's real moral approach to values as well as indicating the quality of valuing the choices and decisions. The moral norms and principles deployed in activities taken by him/her enable the assessment of whether a particular act of doing has a subjective dimension and if it is embedded in the subjectivity source of his/her maker and creator, who in a subjective way refers to the object of his/her acts – the student. Thus, as it is depicted, understanding the student's objective treatment does not depreciate his/her dignity.

The material presented in the article highlights the analytical- synthetic and heuristic method used in the theoretical research. It is a reply to the research problem that is latent in the question – How is the understanding of the subject-object student's treatment presented from the anthropological – pedagogical perspective determined axiologically? The answer is reflected in the analysis of the subjective and objective approach to the student in the teacher's activity that is oriented towards building a personal interaction with the student.

Wstęp

Działalność nauczyciela znajduje wyraz w podejmowanych i realizowanych przez niego zadaniach ukierunkowanych na określone efekty jego pracy i osiągnięcia ucznia w obszarach funkcjonowania szkoły, takich jak: wychowawczy, dydaktyczny, profi-

laktyczny, opiekuńczy czy kulturowy. Jest związana z pełnionymi przez niego rolami: planisty, ewaluatora, obserwatora, doradcy, pomocnika, badacza, kreatora, realizatora, inicjatora¹, menedżera i sędziego². Role te, właściwie spełniane, determinują realizację celów szkoły, jakimi według T. Pilcha są: „a) formacja człowieka, który zostanie wyposażony w pewien określony zespół sprawności i etycznych rygorów, które potocznie można nazwać ukształtowanym sumieniem oraz zespołem przeświadczeń dotyczących własnej osoby; jej tożsamości i godności”³; b) uspołecznienie kładące nacisk na wartości społeczno-kulturowe, jako że „Szkoła winna nauczyć sztuki życia z ludźmi, nie w oparciu o kalkulację korzyści, lecz z przekonania, że człowiek jest wartością najwyższą, a życie we wspólnocie powołaniem człowieka”⁴; c) kształtowanie postawy godności i tożsamości, wierności wobec własnych przekonań; postawy krytycznej oraz postawy twórczej⁵.

Z wyżej zasygnalizowanych celów wyłania się zasada podmiotowego podejścia nauczyciela do ucznia w kontekście traktowania go także jako przedmiot działalności nauczyciela w rozumieniu antropologiczno-aksjologicznym, integralnie⁶ i holistycznie ujmującym osobę. Warto zauważyć, że integralne ujęcie osoby ucznia pozwala głębiej zrozumieć zależność „podmiot – przedmiot” działalności nauczyciela uwzględniającej aspekt biologicznego, psychologicznego, socjologicznego, kulturologicznego i duchowego (światopoglądowego) rozwoju człowieka. Holistyczne spojrzenie na ucznia wymaga takiej realizacji działalności edukacyjnej przez nauczyciela, która pozwoli mu twórczo i krytycznie odnieść się do treści, celów i sposobów ich realizacji zawartych w *Podstawie kształcenia ogólnego*. Te dwa wymienione aspekty zostaną ukazane poniżej, w celu podkreślenia znaczenia i roli podmiotowego traktowania ucznia. Pierwszy obszar analizy będzie zatem poświęcony podmiotowemu traktowaniu ucznia, co ujawnia się w relacji zwrotnej nauczyciel – uczeń. Trzeba tu wspomnieć, że relacja, którą można określić jako podmiotową, kształtuje się od pierwszego spotkania ucznia dziecka z nauczycielem wychowawcą. Jej charakter wydaje się szczególnie ważny zwłaszcza w okresie wczesnoszkolnym, kiedy dziecko czerpie wzorce zachowań od osób postrzeganych przez nie jako autorytety. Niewątpliwie autorytetami tymi są nauczyciele. Dlatego poniższa analiza wymaga konkretnego zastosowania w procesie odniesienia do rozwoju ucznia. Nie jest to przedmiotem niniejszego opracowania, temat ten może być jednak kontynuowany w innych pracach.

¹ Zob. J. Kujawiński, *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Poznań 2010, s. 54.

² Zob. H. Komorowska, *Metodyka nauczania języków obcych*, Warszawa 1999, s. 105.

³ T. Pilch, *Spory o szkołę*, Warszawa 1999, s. 207.

⁴ Tamże.

⁵ Zob. D. Fasko Jr., *Education and creativity*, „Creativity Research Journal” Vol. 13, 2000-2001, No. 3&4, s. 317-327.

⁶ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2000, s. 194-228.

Przyjęcie, że uczeń jest podmiotem – przedmiotem działalności nauczyciela wymaga ujęcia antropologicznego podejmowanego zagadnienia. K. Wojtyła pisze: „Człowiek (...) nie tylko jest podmiotem działania, ale bywa również jego przedmiotem. Co krok zdarzają się takie czyny, które mają za przedmiot drugiego człowieka”⁷. Dodaje także: „Dlatego też naprzód wypadałoby (...) zdać sobie sprawę z tego, kim jest ten, kto działa – podmiot, oraz ten, do kogo działanie się zwraca – przedmiot działania. Wiadomo już, że jest on osobą – zarówno podmiot, jak i przedmiot działania”⁸. Ujęcie osoby ucznia jako podmiotu i przedmiotu działalności nauczyciela wymaga wyjaśnienia, tym bardziej że może ono budzić pewne kontrowersje, a wręcz pojęciowe sprzeczności. Należy tu jednak zwrócić uwagę, że w poniższej analizie pojęcia te są komplementarne w kluczu celowości relacji międzyosobowej.

Uczeń – podmiot działań nauczyciela

Uczeń, w całym swym bogactwie, które wyłania się w procesie integralnego rozwoju, jest tym, kto działa, kto „wchodzi w kontakt przedmiotowy za pośrednictwem jakiegokolwiek działania (...), a także przy okazji tego, co w nim »się dzieje«”⁹. Oznacza to, że wszystkie struktury jego osobowości są zaangażowane jednocześnie w podejmowanych działaniach. Dzieje się to w różnym wymiarze świadomości każdego z podmiotów działających, czyli ujawniających się w czynie. Uczeń jako podmiot działalności nauczyciela wymaga widzenia i traktowania go w kategoriach podmiotowości, co przekłada się na podmiotowe traktowanie nauczyciela przez ucznia. U podstaw tak budowanej relacji jest świadomość aksjologiczna, którą M. Kowalski i D. Falcman ujmują następująco: „świadomość aksjologiczna to, najadekwatniej rzecz ujmując, przeżycie moralnego faktu, nie moralna ocena czy przekonanie”¹⁰. To przeżycie charakteryzuje dynamika właściwa danej osobie. K. Wojtyła zauważa: „Analiza dynamicznego całokształtu »człowiek działa« musi równomiernie uwzględnić »człowieka« i »działanie«, całokształt ten (...) składa się z tych dwóch elementów. Kim jest człowiek, który działa, i kim jest człowiek, kiedy działa?”¹¹.

Nauczyciel w pracy z uczniem zobowiązany jest do nieustannego zadawania sobie tego pytania, co wpisuje się w aktywność diagnostyczną¹². Próba udzielenia trafnej,

⁷ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 2001, s. 26.

⁸ Tamże.

⁹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Lublin 2000, s. 80.

¹⁰ M. Kowalski, D. Falcman, *Świadomość aksjologiczna i podmiotowość etyczna. Analizy i impresje*, Kraków 2010, s. 76.

¹¹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 120.

¹² Zob. E. Wysocka, *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*, Kraków 2013, s. 32-34.

konkretnej odpowiedzi na pytanie, kim jest uczeń we wspomnianym aspekcie, wiąże się najpierw z osiąganym poziomem świadomości i sprawczości „pedagogicznej” ze strony nauczyciela realizującego wielorakie funkcje w pełnieniu swych nauczycielskich powinności. Pośród nich fundamentalna jest funkcja diagnostyczna znajdująca wyraz w kompetentnie stawianej diagnozie zachowań, postaw ucznia, wskazująca na jakość prowadzonego przez nauczyciela procesu diagnostycznego obejmującego rozpoznanie możliwości rozwojowych wychowanka z uwzględnieniem bogactwa podłoż rozwojowych warstwy biologicznej, psychologicznej, społecznej, kulturowej i czysto duchowej (światopoglądowej, religijnej)¹³ zaburzeń rozwojowych i ich przyczyn; możliwości wykorzystania zasobów środowiska wewnętrznego i zewnętrznego wychowanka; skuteczności dobranych i stosowanych metod, środków i strategii dydaktyczno-wychowawczych do określonych sytuacji także pod kątem efektywnej realizacji zasady „bytowania i działania »wspólnie z innymi«¹⁴ w zachowaniu, postawach i postępowaniu ucznia”¹⁵. Ułatwia to udzielenie uczniowi takiego wsparcia i pomocy, które umożliwią mu jak najpełniejszą aktualizację jego możliwości poprzez dynamiczne uaktywnienie w nim czynnika twórczego. Dzięki profesjonalnie podejmowanym przez nauczyciela działaniom uczeń w tym względzie poznaje siebie, doświadcza własnej podmiotowości i świadomie przeżywa czyny jako własne¹⁶. Doświadczenie własnej podmiotowości wiąże się ze świadomym, racjonalnym odniesieniem do własnej osoby, które ujawnia się w postępowaniu ucznia.

W świetle zagadnienia podmiotowości nie można pominąć znaczenia norm i zasad moralnych stanowiących podstawę tego postępowania. To właśnie one nadają działaniom określony charakter. Przekładają się na odpowiednie wartościowanie dokonywanych wyborów i czynów oraz podejmowanych decyzji. Poprzez ich pryzmat można ocenić, czy dane postępowanie ma wymiar podmiotowy, a także czy sięga źródła podmiotowości jego sprawcy i twórcy. Dlatego też ważne, aby cechowało się ono wolnością, gdyż „człowiek – osoba posiada wolną wolę, jest też panem samego siebie”¹⁷, odpowiedzialnością, odwagą, rozumnością i godnością „w ponoszeniu konsekwencji dokonywanych wyborów, podejmowanych decyzji i wykonywanych działań”¹⁸ zgodnie ze świadomie przyjętymi normami moralnymi i wyznawanymi wartościami. Trzeba zaznaczyć, że podmiot moralny „jest samowiedny, a moralność nie ma

¹³ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, dz. cyt., s. 196.

¹⁴ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 335.

¹⁵ Zob. M. Szymańska, *Funkcja rozpoznawcza miłości wychowawczej*, [w:] *Mały słownik aksjologiczny*, red. Z. Struzik, D. Żukowska-Gardzińska, Warszawa 2013, s. 81-87.

¹⁶ Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 91.

¹⁷ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, dz. cyt., s. 26.

¹⁸ M. Czerepaniak-Wałczak, *Podmiotowość jako kategoria pedagogiczna i edukacyjna*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością*, red. E. Kubiak-Szymborska, Bydgoszcz 1999, s. 87.

wymiaru bezrefleksyjnego. (...) Człowiek moralny to taki, który wie, że jest moralny, i dostrzega możliwość, że mógłby przestać takim być. Moralność wymaga zatem wiedzy. Chodzi przy tym o jej szczególny rodzaj – o wiedzę o poprawnych stosunkach z innymi, a jednocześnie taką wiedzę, która pozwala na samokrytycyzm¹⁹. Można wyciągnąć z tego wniosek, że refleksyjność wpisuje się w kształtowanie postawy podmiotowości moralnej, co jest szczególnie istotne dla formacji moralnej nauczyciela. Powinien mieć on na uwadze, że – jak pisze M. Pieter – „Zamiast refleksji nad sensem i wartością norm u dzieci występuje dość wcześnie chęć poznania sytuacji i okoliczności, w jakich dane normy są ważne. Ze względu na ewentualne konsekwencje ma to dla nich znaczenie praktyczne. (...) Z czasem jednak, już co prawda raczej człowiek młodociany niż dziecko, nie tylko po prostu przyjmuje do wiadomości przykazania, nie tylko reaguje uczuciowo na sytuacje związane z normami moralnymi, nie tylko wdraża się w obowiązujący obyczaj, lecz także w zadumie refleksyjnej zaczyna myśleć o tym w odpowiednich po temu sytuacjach życiowych²⁰. Przeżycie aksjologiczne sytuacji życiowych w nowej perspektywie nabiera innego wymiaru. Aktualizuje się poprzez refleksję, która pełni tu funkcję transformacyjną, budzącą i ożywiająca świadomość w zakresie coraz głębszego odkrywania sensu własnego życia²¹. Stąd istotnym wskazaniem dla nauczyciela jest podejmowanie pracy nad własną formacją moralną, której zasadniczym motywatorem powinna być miłość wychowawcza zdefiniowana przez autorkę artykułu jako „wartość pedagogiczna, która przyjmuje postać moralnej zasady postępowania wychowawcy wobec wychowanka. Przejawia się ona w: afirmacji osoby wychowanka i animacji go do urzeczywistniania właściwych wartości; okazywaniu przyjaźni, solidarności z nim, serdeczności, dobroci; trosce o integralny rozwój wychowanka i pełnię człowieczeństwa; wzajemnym zaufaniu i budowaniu przyjaznej atmosfery wychowawczej²². Urzeczywistnianie jej w pracy z uczniem wydobywa wartość podmiotową relacji z nim, co akcentuje znaczenie normy personalistycznej dla moralnego rozwoju obu podmiotów edukacyjnych.

Nauczyciel traktujący ucznia jako podmiot swej działalności zgodnie z przyjętą podstawową normą personalistyczną, którą K. Wojtyła określa jako treść przykazania miłości, ponieważ „osoba jest takim dobrem, że właściwe i pełnowartościowe odniesienie do niej stanowi tylko miłość²³, ułatwia mu wspomnianą powyżej afir-

¹⁹ M. Kowalski, D. Falcman, *Świadomość aksjologiczna i podmiotowość etyczna. Analizy i impresje*, dz. cyt., s. 87-88.

²⁰ J. Pieter, *Oceny i wartości*, Katowice 1973, s. 144.

²¹ Zob. W. McWhinney, L. Markos, *Transformative education. Across the threshold*, „Journal of Transformative Education” Vol. 1, 2003, No 1, s. 22.

²² M. Szymańska, *Miłość wychowawcza*, [w:] *Mały słownik aksjologiczny*, dz. cyt., s. 144.

²³ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, dz. cyt., s. 42.

mację „wartości osoby jako takiej”²⁴. Działalność ta znajduje wyraz w optymistycznym spojrzeniu na ucznia, trosce o jego integralny rozwój, asystencji wychowawczej (wsparcie i wspomaganie go) mającej miejsce w różnych formach jego aktywności rozwojowej. Współtworząc z uczniem życzliwą i rodzinną atmosferę wychowawczą, uczy go budowania wartościowych relacji międzypersonalnych, które znajdują wyraz w różnych modelach interakcji międzypersonalnych funkcjonujących podczas zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych. Sprzyja to kształtowaniu „zdrowych” relacji interpersonalnych, które przyjmują podmiotowy charakter.

M. Nowak pisze, iż „fakt »bycia wychowankiem« to przede wszystkim fakt »bycia podmiotem« tego szczególnego aktu, jakim jest wychowanie”²⁵. Autor zauważa, że fakt bycia wychowankiem implikuje następujące grupy zagadnień, które ujmuje się jako: bycie wychowawcą samego siebie, przyjmowanie postaw charakterystycznych dla niego oraz przejawianie aktywności i „bycie aktywnym”²⁶.

Odpowiednio prowadzona działalność edukacyjna nauczyciela powinna być ukierunkowana na osiągnięcie nadrzędnego celu wychowania. Jest nim dojrzałość ludzka (chrześcijańska) wychowanka, przejawiająca się w zharmonizowanej pełnej osobowości²⁷, która ma odpowiednio rozwiniętą strukturę światopoglądową (duchową)²⁸. Dzięki temu może on spełnić się jako osoba – podmiot dynamiczny. Dynamiczność ta znajduje wyraz w posiadaniu siebie i byciu posiadany, tak jak ujmuje to K. Wojtyła: „Osoba jest mianowicie tym, kto siebie samego posiada, i zarazem tym, kto jest posiadany tylko i wyłącznie przez siebie”²⁹. Dziecko w okresie wczesnoszkolnym uczy się owego posiadania przez siebie samego. Ma to charakter bardzo zróżnicowany i indywidualny, uwarunkowany eko- i endogennie.

W tym kontekście konieczne wydaje się podkreślenie dojrzałości pełnionych ról przez nauczyciela, który jako istotny podmiot wychowujący powinien być „nośnikiem” wartości realizującym wspomniane cele szkolne, a więc i cel nadrzędny wychowania. Wymaga to właściwie dobranej formacji nauczyciela, która przekłada się na wychowanie i formację ucznia – wychowanka, co w dalszej perspektywie sprzyja znalezieniu przez ucznia samopotwierdzenia w podejmowanych formach aktywności, takich jak: prozdrowotnej, prospołecznej i prokulturowej, stymulowanych przez nauczyciela, co zapewne zaowocuje świadomym aktem samostanowienia.

²⁴ Tamże, s. 43.

²⁵ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 1999, s. 471.

²⁶ Tamże, s. 444.

²⁷ Zob. K. Dąbrowski, *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Lublin 1975, s. 6.

²⁸ Zob. S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, dz. cyt., s. 225-227.

²⁹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 152.

K. Wojtyła pisze: „Każde aktualne samostanowienie urzeczywistnia podmiotowość samo-panowania oraz samo-posiadania, w każdej zaś z tych wewnątrzsobowych relacji strukturalnych osobie jako podmiotowi (jako temu, kto panuje i posiada) dana jest osoba jako przedmiot (jako ten, komu ona panuje, i ten, kogo posiada)”³⁰. Działalność nauczyciela ukierunkowana na podmiotowość ucznia nie pozostaje obojętna na fakt stawania się wychowawcą samego siebie.

Fakt ten wskazuje, po pierwsze, na aspekt nabywania wolnej woli, co skutkuje dokowaniem odpowiednich wyborów, podejmowaniem decyzji w wolności osobowej, a zatem i przyjęciem określonego kierunku i form samowychowania (kontemplacyjna, aktywna), oraz wyłonieniem właściwego momentu czynnego i aktywnego w wychowaniu³¹. Najpierw dokonuje się on mniej świadomie, a następnie coraz bardziej ze zrozumieniem wszelkich uwarunkowań owego „stawania się” podmiotem osobowym, obdarzonym godnością i wolnością.

Po drugie, aspekt przyjęcia, że uczeń jest podmiotem wychowania, wiąże się z doświadczeniem i wyrażaniem postawy miłości, szacunku i posłuszeństwa. M. Nowak podkreśla: „podstawowym zaś warunkiem nabycia jakichkolwiek wartości jest ich konkretne doświadczenie, a następnie ich praktykowanie i przyjmowanie tych postaw, które ułatwiają i sprawiają ich zaistnienie. Takimi postawami są nade wszystko miłość, respekt oraz posłuszeństwo”³². Wynika z tego, że aby uczeń mógł urzeczywistnić wspomniane wartości w życiu, powinien najpierw ich doświadczać, czyli wejść jako podmiot w kontakt przedmiotowy z nimi. Nauczyciel jest tym podmiotem, który winien umożliwić mu to, odpowiednio z nim postępując. Jego sposób postępowania powinien zaś opierać się na normie personalistycznej, która „jako przykazanie określa i zaleca pewien sposób odniesienia do Boga i ludzi, pewną względem ich postawę. Ten sposób odniesienia i ta postawa zgodne są z tym, czym osoba jest, z wartością, jaką reprezentuje”³³. Fundamentalną wartością ujawniającą to, „co jest godziwie użyteczne w stosunku do osoby”³⁴, jest miłość³⁵. Postrzegając w niej ucznia jako podmiot wychowania, godziwie stwarza mu się możliwość stawania się lepszym. Nauczyciel uczy go sztuki otwierania na głębię każdej osoby, rozwija w nim też umiejętność uważnego słuchania i kształtuje w nim postawę mądrego posłuszeństwa, u podstaw którego znajduje się zdolność ufego zawierzenia się³⁶. M. Nowak pisze: „wychowawca powinien

³⁰ Tamże, s. 154.

³¹ Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, dz. cyt., s. 449-450.

³² Tamże, s. 451.

³³ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, dz. cyt., s. 43.

³⁴ Tamże.

³⁵ Zob. tamże.

³⁶ Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, dz. cyt., s. 452-454.

prowadzić wychowanka do spotkania wielkich osobowości, a zwłaszcza do łączenia życia wychowanka z Bogiem jako najwyższym Autorytetem i Wychowawcą³⁷.

Trzecim aspektem ujawniającym ucznia wychowanka jako podmiot działalności nauczyciela jest jego ukierunkowana aktywność własna. M. Nowak zauważa: „wychowanek, jako osoba, określa samego siebie. Na miarę swojej wolności, wraz ze wzrostem jej stopnia i zakresu coraz bardziej określa również proces swojego stawania się”³⁸. Podejmuje określone decyzje i stopniowo „wchodzi” w „relację dialogiczną”³⁹. Poprzez tę relację, według autora, otwiera się „szczególna możliwość i miejsce do spojrzenia z pozycji wychowanka na osobę wychowawcy jako na partnera”⁴⁰. Relacja ta przyjmuje wymiar dwupodmiotowy. W takiej relacji nauczyciel staje się jego obserwatorem, doradcą i przyjacielem włączającym się aktywnie w jego projekty i problemy⁴¹. Charakter dwupodmiotowej relacji implikuje konieczność ukazania aspektu podmiotowego traktowania uczniów.

M. Łobocki podkreśla, że „podmiotowe traktowanie uczniów oznacza przede wszystkim umożliwienie występowania każdemu z nich w roli podmiotu własnego działania, a nie jedynie jako przedmiotu oddziaływań nauczycieli”⁴². Oznacza to, że nauczyciel wychowawca umożliwia uczniom:

- podejmowanie odpowiedzialności za ich postępowanie;
- dokonywanie własnych wyborów;
- podejmowanie decyzji;
- podejmowanie „działania w poczuciu sprawstwa, czyli przyjmowania przez nich na siebie roli dobrowolnych i aktywnych uczestników zajęć szkolnych, oraz ponoszenia konsekwencji za swe postępowanie”⁴³;
- kierowanie własnym rozwojem w takim zakresie, aby mogli samorealizować się jako świadomi uczestnicy „zdarzeń szkolnych i twórców własnego losu”⁴⁴;
- spełnienie się w czynionym dobru, u podstaw czego znajduje się moralna wartość postępowania;
- „wzrost aktywności i samodzielności w myśleniu i działaniu”⁴⁵;

³⁷ Zob. tamże, s. 454.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. 456.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Zob. A. Gurycka, *Podmiotowość – postulat dla wychowania*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością*, dz. cyt., s. 116.

⁴² M. Łobocki, *Możliwości i granice podmiotowego traktowania uczniów w wychowaniu*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością*, dz. cyt., s. 165.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, s. 166.

⁴⁵ Tamże.

- wyrażanie własnych opinii, uczuć, myśli⁴⁶;
- wzrost świadomości co do konieczności spełniania różnych zobowiązań i powinności wobec nie tylko siebie, ale także innych ludzi⁴⁷.

W ten sposób pomaga im być świadomie lepszymi⁴⁸. Kształtujące się w nich coraz głębsze pole poczucia świadomości i samoświadomości przekłada się na coraz dojrzałej rozwijane poczucie wolności, niezależności i odpowiedzialności, u podstaw którego znajduje się dobrze uformowane sumienie. Umożliwia to osiągnięcie przez nich autonomii wewnętrznej, do której dojrzewają na drodze wychowania. Uczeń poznaje siebie, swoje możliwości rozwojowe, uświadamia sobie, kim chciałby być w przyszłości. Rozwija w sobie potrzebę doskonalenia się, kształtuje postawę godności wobec siebie samego, drugiego człowieka i świata.

Uczeń – przedmiotem działań nauczyciela

Problematyka ukazania ucznia jako podmiotu działalności nauczyciela nasuwa potrzebę ukazania go jako przedmiotu jego działalności, o czym już wspomniano wyżej.

K. Wojtyła pisze: „Człowiek jest przedmiotowo »kimś« – i to go wyodrębnia wśród bytów widzialnego świata, które przedmiotowo są zawsze tylko »czymś«. To proste, elementarne rozróżnienie kryje w sobie głęboką przepaść, jaka dzieli świat osób od świata rzeczy⁴⁹. Jako przedmiot, czyli byt, do którego kierowane jest działanie, człowiek jako osoba „przez swoje wnętrze i życie wewnętrzne (...) tkwi w świecie przedmiotowym (...), tkwi w nim w sposób dla siebie właściwy i znamieny⁵⁰. Nie tylko on, jak zaznacza autor, „przyjmuje treści docierające doń z zewnętrznego świata i reaguje na nie w sposób spontaniczny czy nawet wręcz mechaniczny, ale w całym swoim stosunku do tego świata, do rzeczywistości, usiłuje zaznaczyć siebie, swoje »ja« – i musi tak postępować, gdyż natura jego bytu tego się domaga⁵¹. W ten sposób nawiązuje relacje przedmiotowe, u podstaw których znajduje się odniesienie do własnego „ja” stanowiące istotny element samostanowienia⁵². Jak pisze K. Wojtyła: „Skierowanie się do jakiegokolwiek przedmiotu zewnętrznego jako wartości i jako celu zakłada podstawowe skierowanie się do własnego »ja« przedmiotu⁵³.

⁴⁶ Zob. tamże, s. 168.

⁴⁷ Zob. tamże.

⁴⁸ Zob. M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, dz. cyt., s. 452.

⁴⁹ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, dz. cyt., s. 24.

⁵⁰ Tamże, s. 25.

⁵¹ Tamże.

⁵² Zob. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, dz. cyt., s. 154.

⁵³ Tamże, s. 156.

W ten sposób ujawnia się złożoność natury ludzkiej osoby, w której ma miejsce synteza podmiotowości i przedmiotowości⁵⁴. Zrozumienie wymiaru tej syntezy na płaszczyźnie pedagogicznej wymaga bardziej szczegółowego odwołania się do pojęcia przedmiotu wychowania.

M. Nowak zaznacza: „»Przedmiot« nie jest bowiem jedynie jakimś materiałem do naszego urzeczywistniania się. Przez pojęcie »przedmiot« rozumiemy to, co otacza wychowanka i co jest włączone w proces wychowania (oprócz samej osoby wychowanka i wychowawcy)»⁵⁵. Autor, odwołując się do ujęcia przedmiotu według R. Guardiniego, zaznacza, że jest on konkretną rzeczywistością, która ma swoją celowość, a która wzbrania się »przed podporządkowaniem innej celowości»⁵⁶. Istota tej rzeczywistości wskazuje na konieczność zachowania wolności wobec niego.

M. Nowak pisze: „Taka wolność polega na tym, że rzeczy są przyjmowane w prawdzie i zgodnie z istotą»⁵⁷. Zatem uczeń powinien być wychowywany do wolności, z rozumieniem, czym jest przedmiot, jakie są jego własności, jaka jest jego konstrukcja i w czym się on wyraża⁵⁸. Ponadto powinien być wychowywany do przyjęcia tego przedmiotu i służenia mu. Autor podkreśla, że przyjęcie to „oznacza włączenie przedmiotu we własny świat, w czym najbardziej ważnym elementem staje się uznanie istnienia pewnej obiektywności. Tylko w ten sposób jest przydzielana przedmiotowi pewna przestrzeń do ukazania się takim, jaki on jest. Tego rodzaju postawa staje się zarazem »postawą służby«, gdyż dotyczy nie tylko przyjęcia przedmiotu, ale także zaangażowania się w wypełnianie wymagań przedmiotu»⁵⁹. Doświadczenie przyjęcia przedmiotu w wolności i z zaangażowaniem budzi radość z istnienia tego przedmiotu. W ten sposób człowiek wyzwala się ze swego egoizmu, kształtuje w sobie m.in. postawy odpowiedzialności, sprawiedliwości, ofiarności, pilności, zdyscyplinowania, wyrozumiałości czy cierpliwości⁶⁰.

Nauczyciel poprzez swoją aktywność, w której bezwarunkowo przyjmuje ucznia takim, jaki jest, i służy mu, modeluje jego postawę wobec innych osób. Uczeń poznając wychowawcę, usiłuje naśladować go jako człowieka. Wiąże się to z kształtowaniem w sobie postawy przyjaźni, życzliwości, gotowości w wypełnieniu poleceń i spełnianiu zadań wobec niego. Jego zaangażowanie w proces edukacyjny, jaki nauczyciel prowadzi, wskazuje na podjęcie przez niego odpowiedzialności za własny rozwój osobowy.

⁵⁴ Tamże, s. 160.

⁵⁵ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, dz. cyt., s. 522.

⁵⁶ Tamże, s. 523.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Zob. tamże, s. 523-524.

Jako przedmiot działalności nauczyciela traktuje innych w sposób podmiotowy, wyrażając się w czynie pełnionym na rzecz drugiego człowieka, dla Boga i społeczności.

Wychowanek ufnie podporządkowuje się nauczycielowi wychowawcy, który powinien przyjąć rolę kompetentnego i odpowiedzialnego przewodnika na drodze jego edukacji. Wiąże się to z podjęciem określonych zadań. Ich celem jest m.in. jego adaptacja do życia grupowego, ogólnoszkolnego, wreszcie ogólnospołecznego, w którym podstawą jego postępowania jest norma personalistyczna. Uzasadnia ona autentycznie realizowane dobro społeczne, którego współtwórcą jest też wychowanek.

Wynikiem tej adaptacji na poziomie szkoły jest dostosowanie się wychowanek jako przedmiotu działań edukacyjnych do:

- wymagań, obowiązków oraz konsekwencji płynących z określonych zasad postępowania i zachowania, ujętych w przepisach prawnych, zawartych w statucie i regulaminach szkolnych wynikających z programu działalności szkoły;
- wymagań, obowiązków i zasad funkcjonujących w ramach specyfiki danej grupy szkolnej, jaką jest klasa;
- metod, technik wychowania i kształcenia stosowanych na jednostce lekcyjnej;
- programu nauczanych treści ujętych w planach pracy czy też rozkładach materiału dydaktyczno-wychowawczego, nauczyciela, wychowawcy.

Wychowanek będący przedmiotem i zarazem podmiotem działalności nauczyciela powinien wiedzieć, że „w tym samym, obiektywnym (przedmiotowym) świecie (...) każdy z nas jest jak gdyby zamknięty w swoim subiektywnym (podmiotowym) jego przeżywaniu”⁶¹. Dlatego też winien odnosić się do siebie samego optymistycznie, troszczyć się o własny rozwój osobowy, rozwijając różne formy aktywności zgodnie ze swoimi zainteresowaniami i predyspozycjami. Powinien też okazywać wdzięczność wychowawcy za jego asystencję w różnych sytuacjach życiowych i ułatwiać mu nawiązywanie konstruktywnej współpracy wychowawczej. W ten sposób jako podmiot i przedmiot wychowania może stać się optymistycznym budowniczym cywilizacji miłości.

Zakończenie

Podsumowując, urzeczywistnienie powołania nauczycielskiego w pracy z uczniem, który jest podmiotem i przedmiotem oddziaływań edukacyjnych, sprzyja realizacji jego człowieczeństwa. Dokonuje się ona w niepowtarzalny sposób, odpowiedni dla konkretnej osoby ucznia jako owoc dojrzałe przebiegających dwupodmiotowych relacji mających charakter dialogiczny. Relacje te wypełnione treścią miłości nauczycielskiej wskazują na naczelną zasadę determinującą efekty wychowawcze, jaką jest zasada

⁶¹ Tamże, s. 308.

poszanowania godności. Nauczyciel, akcentując szacunek do ucznia, do dziecka, uczy je partnerskiego przyjmowania siebie nawzajem, w kontekście równości rozumianej w kategorii uczestnictwa służącego budowaniu cywilizacji pokoju, sprawiedliwości i miłości.

Uczeń jako podmiot wychowania stopniowo uczy się określać swoją tożsamość i swoje miejsce w świecie oraz świadomie, refleksyjnie i w miarę obiektywnie zdiagnozować stan swojego wnętrza, czyli to, co się w nim dzieje. Jako podmiot potrafi też odczytać swój zasięg komunikowania się ze światem przedmiotowym. Rozumie istotę swojej podmiotowości przeżywaną w świetle różnych doświadczeń. Potrafi traktować siebie i inne osoby w sposób podmiotowy. To długofalowy proces rozpoczynający się w momencie przyjścia dziecka na świat. Dziecko niczym gąbka nasiąka wartościami moralnymi, najpierw przez obserwację, później naśladownictwo, sugestię, perswazję, argumentację itd.

Jako podmiot wychowania przyjmuje fakt, że jest też jego przedmiotem. Odczytuje działania wychowawcze skierowane ku niemu w aspekcie dobra godziwego. Przyjmuje je rozumnie w wolności i niezależności zgodnie z treścią normy personalistycznej, jaką stanowi przykazanie miłości. Potrafi on odczytać w sobie dynamizm „przedmiot – podmiot”⁶², dzięki czemu jest w stanie w logiczny i obiektywny sposób określić wymiar swojego postępowania, jego przyczyny i cele. Stanowi to ważny czynnik w jego integralnym rozwoju.

Podejście do wychowanka jako podmiotu i przedmiotu wychowania implikuje konieczność doskonalenia kompetencji osobowych i zawodowych przez nauczyciela wychowawcę odpowiedzialnego za realizację celów, zadań i treści kształcenia.

Bibliografia

- Czerepaniak-Walczak M., *Podmiotowość jako kategoria pedagogiczna i edukacyjna*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością*, red. E. Kubiak-Szyborska, Wyd. Wers, Bydgoszcz 1999.
- Dąbrowski K., *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, Wyd. OHPLZ, Lublin 1975.
- Fasko D. Jr., *Education and creativity*, „Creativity Research Journal” Vol. 13, 2000-2001, No 3&4.
- Gurycka A., *Podmiotowość – postulat dla wychowania*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a realnością*, red. E. Kubiak-Szyborska, Wyd. Wers, Bydgoszcz 1999.
- Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych*, WSiP, Warszawa 1999.
- Kowalski M., Falcman D., *Świadomość aksjologiczna i podmiotowość etyczna. Analizy i impresje*, Impuls, Kraków 2010.

⁶² K. Dąbrowski, *Osobowość i jej kształtowanie poprzez dezintegrację pozytywną*, dz. cyt., s. 98.

- Kujawiński J., *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2010.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 2000.
- Łobocki M., *Możliwości i granice podmiotowego traktowania uczniów w wychowaniu*, [w:] *Podmiotowość w wychowaniu. Między ideą a rzeczywistością*, red. E. Kubiak-Szymborska, Wyd. Wers, Bydgoszcz 1999.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Wyd. KUL, Lublin 1999.
- Pieter J., *Oceny i wartości*, Wyd. „Śląsk”, Katowice 1973.
- Pilch T., *Spory o szkołę*, Wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Szymańska M., *Funkcja rozpoznawcza miłości wychowawczej*, [w:] *Mały słownik aksjologiczny*, red. Z. Struzik, D. Żukowska-Gardzińska, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2013.
- Szymańska M., *Miłość wychowawcza*, [w:] *Mały słownik aksjologiczny*, red. Z. Struzik, D. Żukowska-Gardzińska, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2013.
- McWhinney W., Markos L., *Transformative education. Across the threshold*, „Journal of Transformative Education” Vol. 1, 2003, No 1.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2001.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Wyd. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000.
- Wysocka E., *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*, Impuls, Kraków 2013.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

Dr Maria Szymańska

Akademia Ignatianum w Krakowie, Instytut Nauk o Wychowaniu, Wydział Pedagogiczny

e-mail: maria.szymanska@ignatianum.edu.pl